

ՍԱՐԳԻՍ ՅԱՓՈՒՋՅԱՆ

ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Ա. Չոպանյան: Կյանքը և գործը: Երևան, Սովետական
Գրող, 1987 թ., 480 էջ, հեղ.՝ Կ. Լ. Դալլաքյան)

«Կուսակցությունը, որում կը պատկա-
նիմ, կը կոչվի հայոց ազգ»

Ա. Չոպանյան

Գրվեց-լրացվեց հայ մշակույթի պատ-
մության բաց էջերից մեկը ևս. լույս տե-
սավ Սփյուռքահայության հետ մշակութա-
յին կապի կոմիտեի նախագահ, բանասի-
րական գիտությունների թեկնածու, գրա-
կանագետ Կարլեն Լևոնի Դալլաքյանի
«Արշակ Չոպանյան» ծավալուն մենագրու-
թյունը: Հիմնարար մի աշխատություն, որի
հինգ բաժինների մեջ հմտությամբ ու համ-
բերատար սիրով պրպտված, քննված ու
ընդհանրացված են Ա. Չոպանյանի կյանքն
ու մոտ 70-ամյա բազմադեմ ու բազմա-
բնույթ գործունեությունը:

Գրել համապարփակ այս աշխատու-
թյան բազմաշերտ բովանդակության, ար-
ժարժած բազում խնդիրների և գիտական
հիմնարար ձեռքբերումների մասին, պիտի
նշանակեր գրել մի նոր աշխատություն:
Պահպանելու համար հոդվածի սահման-
ված սահմանները, կբավարարվեմ մի քա-
նի կարևոր հարցադրումներով ու հաստա-
տումներով:

Նախ՝ ի՞նչն է եղել այս աշխատության
հիմնական շարժառիթը, նպատակն ու մղիչ
ուժը, և գիտակցե՛լ է արդյոք հեղինակը,
թե ինչպիսի՞ «սահման չճանաչող», «ան-

սպառելի» ու կնճռոտ գործի է լծվում ին-
քը: Ա. Չոպանյանի մասին սփյուռքում և
մեզանում գրված-հրատարակված գրքույկ-
ների ու հոդվածների մասին խոսելիս, Կ.
Դալլաքյանը ինքն անձամբ է պատասխա-
նում այս հարցին:

«Այդ բոլորը,—ասում է հեղինակը,—
այնուամենայնիվ, փարսախներով հեռու է
բավարար լինելուց: Հայ ժողովրդի շահե-
րին մինչև վերջ նվիրաբերած կյանքի,
գարմանք ու հիացմունք առաջացնող բազ-
մադյուն տաղանդի, մեր ազգային մշա-
կույթին և, այդ, համաշխարհային մշա-
կույթին մատուցած ծառայությունների դի-
մաց անհրաժեշտ է, որ առաջին հերթին
հայ ընթերցողը բազմակողմանի ու խոր
ճանաչի Արշակ Չոպանյանին: Անհատի
պաշտամունքի շրջանի կրքերը ստիպողա-
կան մոռացության քսանամյա բացատ ձգե-
ցին մեր հիշողության մեջ, որի ընթացքում
նոր սերունդը պատեհություն չունեցավ
ճանաչելու Արշակ Չոպանյանին»: «Ձեռ-
նարկելով սույն ուսումնասիրությանը,—
շարունակում է հեղինակը,—մեր նպատա-
կըն է եղել ջանալ ինչ-որ չափով լրացնե-
լու այդ բացը: Ասում ենք, ինչ-որ չափով,

ոչ թե պատշաճ համեստությունը պահպանած լինելու համար, այլ որովհետև Չոպանյանի գործունեությունը սահման չհամաչող նյութ է հայթաթթում հետազոտողի համար»:

Մեքքերվաճը և աշխատության յուրաքանչյուր էջի ուշադիր ընթերցումը մեզ վերջնականապես բերում են այն համոզման, որ հեղինակի համար այս «քաղցր լուծն» իր ուսերին վերցնելու հիմնական շարժառիթ են հանդիսացել Ա. Չոպանյանի կյանքի ու գործի նկատմամբ երախտագիտության ու պատկառանքի զգացումը, մեր հիշողության և հայ մշակույթի պատմության մեջ հանիրավի առաջացած բացը վերացնելու ցանկությունը, ինչպես նաև մեր մեծ երախտավորի նկատմամբ արդարությունը հաստատագրելու ներքին ազնիվ մղումը:

Հավաստենք ու հաստատագրենք մեր հերթին, որ մենագրության հարգարժան հեղինակը գիտական բարձր մակարդակով է կատարել ինքնառաջադրանքը: Պրպտելուսումնասիրելով վիթխարածավալ փաստագրական նյութ և ջուղաբերելով գիտնականի խորաթափանցություն ու կորովի սկզբունքայնություն, հեղինակը բացահայտել է ճշմարտությունը Ա. Չոպանյանի մասին. «Ասես վերածնության դարաշրջանի գործիչ լինի իր կարողությունների համապարփակությամբ ու հետաքրքրությունների անապատությամբ, և էությանը՝ մեր պատմության վերջին հարյուրամյակի ծրնունդն էր, որ պողաբերեց առատ, անհատում՝ միշտ դարին ու ժողովրդին կապված բոլոր նյարդերով, սրտով ու մտքով, նրա բարձր ու հիմնական շահերի ջերմ պաշտպանն ու արտահայտիչը եղավ դառն ու դժվարին ազատագրական պայքարի ուղիներում»: «Հենվելով իր անխորդների կատարած գործի վրա, շարունակում է գիտնականը, —բայց սկսելով գրեթե նորից և գրեթե միայնակ, Արևմտյան Եվրոպայի քաղաքակիրթ ազգերի հայացքի առջև բարձրացրեց հայկական քաղաքակրթության մի ամբողջ լեռ (Etude sur Grégoire de Narek, Poèmes arméniens anciens et modernes, Chants populaires arméniens, Les Trouverès arméniens, La Roseate d'Arménie) և մի բոլոր կարեկցանք չէ, այլ հպարտությամբ պահանջեց ըստ արժանվույն հիացմունք ու խոնարհում՝ իր ժողովրդի վեհ մշակույթի հանդեպ»:

«Պրպտող ու խանդող միտքը սիրառատ սրտի թելադրանքով մեր իսկ մշակույթի

ընդերքում պեղեց վեր հանեց փոշիներից ու խեց մոռացման գրկից հայ միջնադարյան քնարերգության մի ամբողջ շարք գազաթներ՝ Նարեկացի, Բուշակ, Ֆրիկ, Կոստանդին Երզնկացի, Նաղաշ Հովնաթան և ուրիշներ»:

Ահա թե ինչու վաղուց և բոլորի կողմից անհամբերությամբ սպասված աշխատություն էր Կ. Դավաթյանի «Արշակ Չոպանյան» մենագրությունը: Երբ մեկ շնչով կարդացինք ու ավարտեցինք այն, մեր առաջին մտածումն ու գնահատանքը ձուլվեց կաղապարվեց Պարույր Սևակի իմաստուն պատկերի մեջ՝ «Արշակ Չոպանյանը ափի մեջ»: Արդարև, տարողունակ ու հմուտ «ափ», որ կարողացել է վեր պարզել ու բոլոր կողմերից տեսանելի դարձնել բանաստեղծ, արձակագիր, խմբագիր ու լրագրող, հայ և համաշխարհային մշակույթների բարձրակարգ թարգմանիչ ու մունետիկ, գրականագետ ու տեսաբան և քաղաքական ու հասարակական գործիչ Արշակ Չոպանյանի վիթխարի կերպարը, որ, ըստ գիտնականի՝ «...մի ամբողջ հանրագիտարան, որ բոլոր այդ ասպարեզներում բարձրացել է վեր՝ իր բազմաշերտ տաղանդի արգասիքը սփռելով ամենուր»:

Նշենք ուրեմն, որ ապշեցուցիչ լինելու աստիճան լայն են աշխատության ընդգրկման սահմանները. այն ներառում է ոչ միայն Ա. Չոպանյանի 82 տարիների (1872—1954) մեղվաջանորեն բեղմնավոր կյանքն ու համարյա 70-ամյա բազմաճյուղ գործունեությունը, այլև տվյալ հարյուրամյակի հայ հասարակական-քաղաքական, գրական ու մշակութային կյանքի պատմությունը իր բախտորոշ իրադարձություններով, ճիգ ու ջանքով, դժվար պայքարով, հույսերով ու հուսախաբություններով, որոնք հմտորեն մատուցվել են աշխատության մեջ՝ համիդյան ռեակցիայի տարիներին, արևմտահայ 80-ականները, հասարակական գործունեության սկիզբը Փարիզում, «Անահիտի» ծրագիրը, հետադարձ հայացք հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի ուղու վրա, դարասկզբի միջազգային հարաբերությունների գնահատականը և Չոպանյանի հայացքները ազգային-հասարակական պայքարի հետագա ուղիների վերաբերյալ, հայ մշակույթի տարածումը Եվրոպայում, առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, նոր ճանապարհի սկզբին, շրջադարձ դեպի Սովետական Հայաստան, Սովետական Հայաստանի անկեղծ բարեկամը և այլ բաժիններում ու գլուխներում:

Աշխատության արժանիքների ու ձեռք-

բերումների որպես ամրաթել հենք ընդգրծեմը մասնաշաղկապական նյութի լիատարրությունը: Եվ իրոք որ պրպտված, ճշգրտված, համակարգված, օգտագործված ու իմաստավորված է անհամար փաստագրական նյութ՝ քաղված հարյուրավոր գրքերից, պարբերականներից, թերթերից, մամուլներից, հուշագրություններից, պաշտոնական գրություններից ու զեկուցագրերից՝ հայերեն, ֆրանսերեն, ռուսերեն, անգլերեն և այլ լեզուներով: Նշենք, որ դրանց մի կարևոր մասը գիտական շրջանառության մեջ է մտցվում առաջին անգամ, և որոնց մեջ քիչ չեն այնպիսիք, որ կարևոր և նշանակալից են ոչ միայն Ա. Չոպանյանի կյանքի ու գործի, այլև հայ ժողովրդի այդ շրջանի պատմության համար: Բերենք միայն մեկ օրինակ.

«Օրոր» թերթում հրատարակված մի հեռագրից տեղեկանալով, թե Էնիս փաշան Այնթապի շրջանում նոր ջարդեր է մտնում, Ա. Չոպանյանը հրապարակային դիմում է կատարում Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստր Դեյքասիեին՝ խնդրելով միջամտել և կանխել սպանող: Չոպանյանի իսկ խնդրանքով կատարվող շրջանը դիմումներ են կատարում մասնաֆրանկո-հայկական միության անդամներ Բեռնարը, Լավիսը, Շարմիթանը: Կառավարությունը երեք ռազմաճակատներ է ուղարկում Միջերկրականի արևելյան ափերը «սովորական պտույտի», որոնք այցելում են Մերսին նավահանգիստը: Նախատեսվող սպանող տեղի չի ունենում» (էջ 295): Նույնաման հուզիչ ու խոսուն փաստեր չեն մասնա 1915 թվականին, ի պատասխան Չոպանյանի անձնական դիմումի, Իսպանիայի Ալֆոնս 13-րդ թագավորի գործադրած ջանքերը Դ. Վարոժանի և ձերբակալված մյուս հայ նշանավոր մտավորականների փրկության համար: Կամ՝ հայկական հարցի մասին Գրիգոր Զոհրապի Marcel Léart կեղծանունով գրած և խիստ գաղտնի Ա. Չոպանյանին ուղարկած «La question arménienne à la lumière des documents» աշխատությունը հրատարակելու և տարածելու պատմությունը և այլն:

Եվ փաստական նյութի լայնահուն պղ հոսքի մեջ հեղինակը չի մոռացել ոչ մի այնպիսի փաստ, որ կարող էր պիտանի լինել Չոպանյան մարդու, ստեղծագործողի ու գործչի կերպարի ըստ ամենայնի բացահայտման համար: Ահա թե որտեղ պետք է փնտրել պատասխանը այն հարցի, թե ինչու մեծածավալ այս աշխատությունը իր կարևոր բոլոր դասողությունների, մեկնությունների ու եզրահանգումների

մեջ հավաստի է, համոզվել, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է Չոպանյանի կյանքի ու գործի տարակարծություններ ու վեճեր հարուցած երևույթների մասին: Հետագային Չոպանյանի կյանքն ու գործը ուսումնասիրող հեղինակները, անկասկած, երախտապարտ պիտի լինեն արգո գիտնականին մասնա այս տեսակետից:

Իսկ, այնուամենայնիվ, ի՞նչն է կազմում աշխատության հարգանք պարտադրող գիտականության հիմքը, ի՞նչի՞ վրա է խառնված այն: Կարճ ասած՝ պարբերացման ճիշտ սկզբունք և իրացման արդյունավետ մեթոդ, ահա այդ հիմքը: Աշխատության ընդգրկած ամբողջ ժամանակաշրջանը (1872—1954 թթ.) գրականագետը համապատասխան հատվածների է բաժանել՝ ելնելով Ա. Չոպանյանի գործունեության հիմնական փուլերից, որոնց հիմքում ընկած են հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի պատմության կարևոր իրադարձությունները: Հետևաբար հեղինակը անհրաժեշտ է համարել պարբերացման յուրաքանչյուր հատվածի բովանդակության էական կողմերը բացահայտել «Չոպանյանի կյանքի և գործունեության շարադրանքին միաձույլ, որով պիտի ջանանք առավել լրիվ արտացոլել Չոպանյանի հայացքների էվոլյուցիան թե՛ հասարակական, քաղաքական և ազգային-ազատագրական պայքարի խնդիրների և թե՛ գրական-մշակութային հարցերի վերաբերյալ»: Մեր խորին համոզմամբ ճիշտ է վարվել հեղինակը. փոխանակ նյութը ըստ ժանրերի տրոհելու, միավորել-համադրել է ըստ պարբերացման ժամանակի: Անշուշտ որ, վերջինս, որպես շարադրման մեթոդ, ավելի գիտական է և ավելի լայն հնարավորություն է ընձեռել գիտնականին ստեղծելու Չոպանյանի գործունեության, հայացքների, նրա երազների ու ձգտումների կապակից, չընդհատվող ոսկեշղթան, նրա սխրանքներով լի կյանքի սույն գիտական դյուցազնավեպը, նրա վիթխարի կերպարի հստակ, անշփոթ ընթերցվող սույն հուշարձանը:

Եվս մի հարցադրում. աշխատության հեղինակը Ա. Չոպանյանի կյանքն ու գործը այնքան համապարփակ ուսումնասիրելուց, ճանաչելուց ու գնահատելուց հետո ի՞նչ տեղ ու դեր է հատկացրել նրան մեր մշակույթի և հասարակական-քաղաքական պատմության «հոլովություն»: Այս մակարդակի հարցադրումն անգամ պատվաբեր է ուզածը անհատ մարդու համար, բայց արգո հեղինակը ավելի առաջ է գնում: Նա Ա. Չոպանյանին պատվո տեղ է հատկաց-

նում Խ. Աբովյանով բացված գրական, մշակութային ու քաղաքական նոր լուսավոր ճանապարհի մեծանուն շարունակողների՝ Մ. Նալբանդյանի, Հ. Սվաճյանի, Գ. Սրվանձադյանի, Հ. Պարոնյանի, Հ. Թումանյանի, Կոմիտասի, Թ. Թորամանյանի, Գ. Հովսեփյանի և այլոց կողքին: Ցույց տալուց հետո, որ Չոպանյանը իր ապրած հարյուրամյակի հասարակական-քաղաքական բոլոր ու ամեն տեսակ վերընդվալումների մեջ մնաց նվիրվելու, ծառայելու միշտ պատրաստակամ, հավատարմոր ու լավատես մեծ հայրենասերը, Կ. Դալլաքյանը շարունակում է. «Ա. Չոպանյանը եղավ մայր հայրենիքի ամենամեծ ու նվիրյալ բարեկամներից մեկը, իր բարձր հեղինակությամբ, անխորտակելի կամքով, անսպառ եռանդով իր ետևից տանելով ըսփյուռքահայության մեծ զանգվածներին, նրանց հայացքը զամելով Սովետական Հայաստանին, որպես «աղբյուրը լույսի» (էջ 478):

Ապառեցինք մեզ հատկացված ծավալը, բայց ոչ մեր ասելիքը այս հիմնարար աշխատության արժանիքների ու ձեռքբերումների մասին: Մենք կուզենայինք ասել

նաև, որ աշխատությունը մի յուրօրինակ ազատ բեմ է հանդիսացել Ա. Չոպանյանի գիտական ու գեղագիտական, ինչպես նաև հասարակական-քաղաքական հայացքների, սկզբունքների ու տեսակետների համար, որոնք նույն մենագրության ճանապարհով մտնելով հայ գրականության ու մշակույթի պատմության ընթացքի մեջ, կօգնեն մեզ լավագույնս լուսաբանելու ժամանակակից շատ խնդիրներ: Այո, շատ կուզենայինք խոսել աշխատության գիտական սեղմ ու դիպուկ, բարձրակարգ հայերենի մասին, որ երբեմն նյութի «ճնշման» տակ կարողանում է դառնալ հուզական, պատկերավոր ու հնչեղ:

Աշխատության մեր չնշած արժանիքների ու ձեռքբերումների մեծ տոկոսից արդյունք որևէ բան գեղյած կլինենք, եթե հայտնենք, որ «Արշակ Չոպանյան» մենագրությունը իր թեմայի առաջին և հնարավոր ամենամոտիկ համարժեքն է, ցարդ գրված բոլոր աշխատությունների մեջ: Այն ամրանիստ մի հիմնաքար է, որի վրա կարող է վստահորեն բարձրանալ չոպանյանագիտության ապագա մեծ շենքը իր բոլոր հարկ ու բաժիններով:

